

“Іпостась” філософії освіти... Чи насправді усе так просто?

П. Ю. Саух

доктор філософських наук, професор,
академік-секретар Відділення вищої освіти НАПН України
Київ, Україна

Відслідковується тісна взаємодія філософії й педагогіки в інтелектуальній історії людства. Наголошується на евристичному потенціалі філософії в освітньому проблемному полі та акцентується на хибності виокремлення “філософії освіти” в окрему галузь. В контексті вирішення архіважливих проблем сучасної освіти доведено, що філософія в освіті є не лише однією з “іпостасей”, а концептуальним ядром й креативною платформою освіти, на основі яких формується як нове бачення й розуміння людини, так і новий образ освіти. Якщо педагогіка не має філософського осмислення власних цілей і завдань, вона набуває рецептурного характеру і стає обездушеним набором інструкцій, правил і заформалізованих приписів.

Ключові слова: філософія, педагогіка, “філософія освіти”, мудрість, самоідентифікація освіти, теорія ненасильства, “глобальна освіта”.

Saukh P. “Hypostasis” Philosophy of education... Are things really so simple?

The author explores the close interaction of philosophy and pedagogy in the intellectual history of humankind. The emphasis is made on the heuristic potential of philosophy in the educational field, with a particular accent on the erroneous view on "philosophy of education" as a separate branch of knowledge. In the context of addressing seminal problems of modern education, it is proved that philosophy in education is not just one of its aspects, but the conceptual core and creative platform of education, which forms both a new vision and understanding of personality and a new image of education. If pedagogy fails to have a philosophical interpretation of its goals and tasks, it inevitably acquires prescriptive nature and becomes a lifeless set of instructions, rules and formalized recommendations.

Key words: philosophy, pedagogy, “philosophy of education”, wisdom, self-identification of education, theory of non-violence, “global education”.

Коли йдеться про філософію в проблемному полі освіти, ми маємо розуміти, що філософія – це не лише можливість пізнання світу з висоти пташиного польоту, але й спроможність продумано й відповідально використовувати отримані знання у своєму житті, не лише розмірковувати про мудрість, але й *sapere aude*, мати мужність бути мудрим. Мудрість, підкреслює сучасний французький філософ Мішель Гуріна, не що інше, як вміння використовувати знання на практиці – “мистецтво жити” [1]. І не зважаючи на бажання окремих сучасних філософів обходити це поняття в своїх словниках і підручниках, філософія зберігає мудрість як серцевину усіх своїх знань і вчень.

Філософія вбачає своє призначення в культивуванні потреби й здатності людини бути людиною, збагачуючи ціннісні імперативи її повсякденного існування. Не випадково Марк Тулій Ціцерон називав її “наукою про зцілення душі”, “вихователькою чесноти, гонителькою пороків”, що об’єднує “у суспільство розсіяних по землі людей” [2, с. 252]. Філософські знання, яким властиві нелінійність, критичність та дивергентність, сприяють формуванню людини мислячої, креативної та гуманістично діяльної. І в цьому контексті філософія нерозривно пов’язана з освітою. В інтелектуальній історії людства чітко прослідковується їх тісна взаємодія.

Як відомо, будь-яка педагогічна система, зазвичай, свої підґрунтя має філософську систему, а будь-яка філософська система, як прикладне втілення, реалізовувалася через педагогічні принципи та ідеї. І філософія, і педагогіка займаються людиною, формуванням її духовного світу, загальної культури, підготовкою до життя в самому широкому розумінні цього слова. Їх єднає антропоспрямованість. Усі видатні педагоги, як правило, були водночас відомими філософами і, навпаки, практично кожен великий філософ, зазвичай завершував творення своєї системи етикою, основний зміст якої складали вчення про мораль, теорію освіти та виховання [3, с. 87]. Це стосується Сократа і Платона, Парменіда і Арістотеля, Канта і Гегеля та багатьох інших філософів минулого й сьогодення. Те ж саме слід сказати і про великих педагогів Коменського і Гербарта, Песталоцці і Дістервега, Пирогова і Ушинського, Макаренка і Сухомлинського. Усі вони були не лише знаменитими педагогами, а й видатними філософами, оскільки намагалися осмислити світоглядну систему “людина – світ”, опрацювати механізми її екстраполяції в площині конкретної навчально-виховної діяльності. Адже педагогіка, якщо вона не має філософського осмислення власних цілей і завдань, набуває рецептурного характеру, стає обездушеним набором інструкцій, правил, вказівок. У цьому дискурсі філософія завжди була і залишається не лише креативною платформою освіти, але і її концептуальним ядром, які були “освячені” алгоритмом “іпостась філософії освіти”.

Однак, у цьому “утворенні” не усе так просто. Стосовно причин виникнення “філософії освіти”, її статусу існує безліч дискусій. Єдине, що не викликає жодного сумніву, це те, що виникнення “філософії освіти” зумовлене антропологічною кризою та необхідністю осмислення в цих умовах архітектоніки людини в дискурсі цілей освіти. Розпочинаючи з Джона Дьюї, яким філософія освіти визначалася як обов’язковий вимір компетентної, відповідальної практики в освіті, метою якої має бути виховання особистості, що вміє пристосовуватися до будь-яких ситуацій в умовах підприємництва, й закінчуючи її сучасними тлумаченнями (емпірико-аналітична філософія освіти, педагогічна антропологія, гуманітарна філософія освіти, критико-емансипаторська філософія освіти, постмодерністська філософія освіти тощо) є підтвердженням того, що освіта, на жаль, не завжди трактується як система осмислених дій і взаємодій учасників педагогічного процесу, а “іпостась філософії освіти” розглядається у режимі “шведського столу”. Переконатися в цьому не важко, звернувшись до визначень й підходів до розуміння філософії освіти в сучасному, у тому числі й вітчизняному, освітньому просторі. *По-перше*, філософія освіти нерідко трактується як специфічна прикладна філософія; *по-друге*, ототожнюється із загальною педагогікою; *по-третьє*, розглядається як самостійна сфера наукових знань; й, *на кінець*, іноді, навіть, визначається “загальною теорією світу і людини” [4, с. 131]. У цих визначеннях немало фантазій, пов’язаних із нездужанням філософії внаслідок надуманих процесів її спеціалізацій. Філософія,

уподібнюючись алгоритму науки й розпавшись на вузькі проблеми (філософія мови, свідомості, фізики, техніки, освіти...), на жаль, втратила те, що було її основою, її коренем – “софію”, “мудрість”. Їй зазнала серйозних втрат на усіх цих та інших напрямках. На думку відомих вчених Р. Фейнмана, С. Вайнберга, Р. Рорті, М. Нуссбаум, Л. Млодінова та багатьох інших сучасна наука не випадково “старанно відмежовується від філософії”, а філософія не менш старанно “прикидається” наукою [5, с. 6]. Як це не прикро, в цьому є доля правди. Нова “Я – концепція” сучасної філософії вимагає усвідомлення її власного ества та форм існування, у тому числі і місця у системі освіти.

Відмовившись від ролі вищого судді і арбітра з висоти чистого розуму, методологічної одержимості й розумування, вона має вступити в співпрацю з іншими науками, обираючи для себе роль генератора ідей, посередника та інтерпретатора перспектив життєвого світу.

Це стосується й освіти. Без філософського розуміння глобальних, прогностичних функцій і технологічних можливостей освіти важко розраховувати на повноцінне обґрунтування стратегії і політики у цій сфері, на продуктивний творчий пошук ефективних підходів та методів організації багатопланової освітньої діяльності.

Нині значна частина вітчизняних науковців, наголошуючи на евристичному потенціалі філософії в освітньому процесі, водночас справедливо констатує, що не існує сенсу виокремлювати філософію освіти в окрему галузь філософії [6]. Адже філософія освіти розвивається в межах соціальної філософії. У широкому розумінні предмет філософії освіти – не лише філософське осягнення самого процесу отримання знань, умінь і навичок, а й більшою мірою масштабне вивчення культурних досягнень і цінностей, покликаних задовольняти потреби системи освіти. Специфіка філософського підходу полягає у тому, що освіта тут розглядається не в тому чи іншому аспекті, а як “певна цілісність”.

Не випадково нинішня затребуваність філософії в освіті пояснюється катастрофічною девальвацією моральних, духовних цінностей цивілізації процесами дегуманізації життєдіяльності людини, а також тим, що в педагогіці людини її внутрішній світ витісняється різноманітними технологіями освітнього процесу й завданнями організації. За межами освіти залишаються такі важливі риси особистості як духовність, моральність, відповідальність. Як наслідок такої освіти формується “оцифрований”, кліпово мислячий виконавець. Щиросердно кажучи, сьогодні вже йдеться про духовно-соціальну пандемію, що вимагає нового рівня рефлексії змісту соціокультурних особливостей, визначення сучасного аксіологічного підґрунтя освіти, її ролі та місця в сучасному глобалізованому світі.

Сьогодні перед філософією в її класичному розумінні постають щонайменше п’ять проблем освіти. *Перша* – осмислення кризового етапу, в якому опинилася система освіти за умов переходу від постіндустріального до інформаційного суспільства. Цей перехід передбачає нову класифікацію та трансформацію предметного змісту знань, які б забезпечували як інформаційний арсенал особистості, так і ціннісно-сміслову обґрунтування її діяльності.

Друга – обґрунтування освіти як складної синергетичної системи, яка пов’язана із сучасними тектонічними зрушеннями постнекласичної науки та неоліберальної економіки й передбачає перехід від школи знань до школи розуміння, від патерналістської педагогіки до педагогіки співробітництва, від базової підготовки фахівців до професійної мобільності в умовах цифрової ери. Кінцевим продуктом цієї системи має стати не лише

компетентний фахівець, який уміє швидко пристосовуватися до будь-яких змін, здатен працювати більше, ніж в одній професійній позиції, спроможний екстраполювати ідеї з однієї сфери в іншу, і є відповідальним за свої дії та є носієм нового світогляду.

Третя: глибоке осмислення культурно-цивілізаційної самоідентифікації освіти, яке потребує нових орієнтирів в освітньому процесі, визначає нові ціннісні ідеали та нові спрямування педагогічної думки. Як свідчить світовий досвід некритичне копіювання чужих схем здатне лише зруйнувати систематизований характер історично сформованих національних традицій. Просте запозичення чужих зразків, як ми вже переконалися в нашій освітній діяльності, не може дати очікуваних “райських плодів” без продуманого синтезу цивілізаційних і національно-культурних традицій, які формувалися протягом століть. Не важко зрозуміти, що глобалізований світ, продукуючи ситуацію міжкультурного співставлення й порівняння, послаблюючи національні суверенітети, сприяє формуванню “нового типу паразитизму”, за умов якого заможні країни розширюють зони своїх життєвих інтересів, а бідніші постають перед загрозою розпаду і втрати суверенітету.

Четверта проблема полягає у філософському обґрунтуванні гуманної, дитиноцентричної педагогіки, яка має продукувати всебічно розвинену особистість, що володіє високим рівнем інтелектуальних, моральних фізичних сил і можливостей. Головним постулатом цієї педагогіки має стати любов до дитини, визнання за нею права бути такою, якою вона є. Позиція педагога у ставленні до внутрішнього світу дитини має забезпечувати її особистісну свободу, шанобливе відношення до дитини на основі демократичного стилю спілкування. Головною особливістю дитиноцентристської, гуманної педагогіки є ненасильницькі дії до дитини як виклик насильству, яке містить у своєму складі фізичне, психічне, економічне придушення й продукує в суспільстві брехню, лицемірство, ненависть тощо. А це означає, що теорія ненасилля має стати філософським обґрунтуванням не лише сучасної практики освітнього процесу, але й розвитку ненасильницьких стосунків у будь-якій соціальній сфері.

П’ята – виникає гостра потреба в філософському обґрунтуванні “глобальної освіти”, головною ідеєю якої є особлива відповідальність кожної людини за усе, що відбувається в природному і соціальному середовищі планети [7]. Глобальна спрямованість освіти потребує виховання людини в дусі миру, взаєморозуміння і толерантності, формування макромислення громадянина світу, відповідності нормам глобальної етики, відповідальності за долю своєї країни й людства загалом. Тим паче сьогодні, коли світ переживає глибокі потрясіння, про які нам регулярно нагадують не лише вчені Римського клубу, відомі філософи й політики, а й реальні природні та соціальні катаклізми на зразок пандемії коронавірусу, військових конфліктів, тероризму, і які гостро потребують вирішення найважливішого завдання в стратегії виживання людства – формування нового світогляду. І впевнено можна стверджувати, що “архімедів важіль” вирішення цієї проблеми лежить в площині філософськи заплідненої глобальної освіти.

Висновок. Відтак філософія в освіті є не лише концептуальним ядром й креативною платформою освіти, на основі яких формується як нове бачення й розуміння людини, так і новий образ освіти. Вона покликана плекати людину майбутнього, зорієнтовуючи та змістовно наповнюючи педагогіку новими знаннями, методами, способами, цілями, котрі через освітній процес втілюються у формування внутрішнього світу людини. Іншими словами, філософія допомагає педагогіці вписатися в культурну

домінанту часу, сприяє вибору стратегій освітніх систем, адекватних сучасним тенденціям суспільного розвитку в умовах експоненційних інформаційно-цифрових технологій.

Література

1. Гурина Мишель. Философия. М.: Республика, 1958. – 540 с.
2. Цицерон. Избранные сочинения / Цицерон. – М.: Худож. лит., 1975.
3. Саух П.Ю. Філософія – освіта – виховання. Трикутник успіху навчально-виховного процесу // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. – Випуск № 3 (94). – 2018.
4. Панченко Л. Суспільне покликання філософії освіти в умовах глобальних трансформацій // Філософія освіти. - № 2. – 2014.
5. Саух П.Ю. Філософія в пошуках панацеї. Роздуми небайдужого // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. – Випуск № 1 (83). – 2017.
6. Андрущенко В.П. Філософія освіти в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку / В.П. Андрущенко, В.С. Лутай // Наукові записки АН ВШ України. – Вип. 6. – 2004. С. 59-72. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. 2-е вид. – Т-во “Знання” України, 2010.- 520 с. Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України: Монографія. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 257 с.
7. Хенви Р. Достижимая глобальная перспектива / пер. с англ. Рязань: Изд-во РГПУ, 1994. – 92 с.